

Gagy Ágnes

INFORMÁLIS GAZDASÁG, NÉPI ÖNSZERVEZŐDÉS ÉS „POSZTNEOLIBERÁLIS” BALOLDALI REZSIMEK LATIN-AMERIKÁBAN

VERÓNICA GAGO: *NEOLIBERALISM FROM BELOW: POPULAR PRAGMATICS AND BAROQUE ECONOMIES* (DUKE UNIVERSITY PRESS, 2017)

Verónica Gago könyve 2014-ben jelent meg spanyolul, majd 2017-ben angolul. Gago a Buenos Aires-i egyetemen tanít szociológiát, emellett a Colectivo Situaciones aktivista-kutatócsoport tagja és a Ni Una Menos (Egygyel sem kevesebb) mozgalom szervezője, ami 2015 óta a válság hatására megszorodott nőgyilkosságok ellen lép fel. Gago könyve az ezredforduló politikai-gazdasági válságai óta kialakuló új latin-amerikai rezsimekről szóló kritikai irodalom kiemelkedő darabja. Bár a szerző saját hozzájárulása ehhez az irodalomhoz önmagában is jelentős, a kelet-európai olvasó számára a könyv azért is lehet érdekes, mert átfogó összefoglalót ad ennek az irodalomnak a meglátásairól.

A továbbiakban három téma köré csoportosítva mutatom be a könyv főbb állításait. Az első Latin-Amerikában a 2000-es években hatalomra jutó szocialista rezsimek gazdasági és politikai elemzése. Gago fő állítása itt az, hogy a neoliberalizmus korábbi, kívülről irányított és autoriter rezsimek által alkalmazott modelljével való explicit politikai szembehelyezkedés mellett ezek a rezsimek a globális gazdasági beágyazódás egyfajta hibrid modelljét hozták létre. Ezekben a redisztributív politikák, az extraktív iparágakra és exportra épülő, függő külgazdasági modell, valamint a konzumerizmus és finanszírozás kiterjesztése kéz a kézben járnak. A második téma az informális gazdaság, amire a könyv címében szereplő „neoliberalizmus alulról” kifejezés utal. Az 1980-as évek válságai után kialakuló masszív informális szektor, majd az ezredforduló ezen alapuló mozgalmi a 2000-es években egy olyan kiterjedt informális gazdaságnak adták át helyüket, amely egyszerre épül be az állami politikai és redisztributív rendszerekbe és a globális termelés informalizált hálózataiba, és őrzi bizonyos elemeiben a közösségi termelés és felhalmozás logikáját. Az informalitás e masszív formáinak tárgyalása minden bizonnyal a könyv legerősebb hozzájárulása egy olyan globális gazdasági korszak megértéséhez, ahol a termelés és munkaszervezés fordista modellje egyre kevésbé nyújt segítséget a valós folyamatokban való tájékozódáshoz. Végül, a harmadik téma a populizmus kérdésének politikaelméleti tárgyalása az új szocialista rezsimek politikája kapcsán. Mivel Gago könyve e sok helyütt a baloldali populizmus paradigmatis példaként emlegetett politikákról olyan elemzést ad, amely erősen ellentmond az adott rezsimek önképének, a populizmus fogalmával kapcsolatos kritikája erős és releváns hozzászólásnak számít a fogalom körüli kortárs vitákban.

A NEOLIBERALIZMUSTÓL AZ ÚJ BALOLDALI FEJLESZTŐ ÁLLAMIG?

Latin-Amerikában az 1970-es évek baloldali törekvéseinek leverését a nyolcvanas években az USA által propagált és a helyi autoriter rezsimek által végrehajtott neoliberalizáció

hullám követte. Kelet-Európával ellentétben a neoliberális reformok itt nem a politikai demokrácia ígéretéhez kapcsolódtak, hanem az USA külső dominanciája és a helyi diktatúra által végrehajtott, egyértelműen „felülről jövő” folyamat részei voltak. A kilencvenes évek a régióban válságok sorozatát hozták, amelyek egyúttal az informális gazdaság és az ennek a struktúráiból kinövő politikai mozgalmak megerősödésével jártak. Az ezredfordulóra egy újabb válság sorozat és az új mozgalmak mobilizációs ereje régiószerte baloldali politikai fordulatok sorozatát hozták. Az új szocialista kormányok a korábbi neoliberális politikákkal szemben az aktív állami beavatkozásra épülő, új baloldali politikát hirdettek meg. A külső tökéredekereket szolgáló, autoriter neoliberalizmussal szemben ezek a rezsimek egy új, baloldali fejlesztő állam és a nép, illetve a népi mozgalmak szövetségét kívánták létrehozni.

Gago elemzése arra irányul, hogyan illeszkednek az e kormányok által létrehozott rezsimek a kapitalizmus nemzetközi vérkeringésébe, és az ebből fakadó belső ellentmondások hogyan jelennek meg a saját gazdasági-politikai rendszerükben. A baloldali fordulat egyik alapvető eleme e kormányok esetében a legszegényebb rétegeket célzó, erősen redistributív politika. E redistribúció forrása elsősorban az exportra termelő extraktív ipar (olaj, bányászat) és mezőgazdaság. Az extraktív iparon alapuló külgazdasági beágyazásban ezt az időszakot az export-kapcsolatok átrendeződése jellemzi, Észak-Amerika helyett Kína irányába. Az extraktív ipar fenntartása további belső területek folyamatos megnyitását feltételezi. A népi, őslakos mozgalmakkal való, akár alkotmányos szintre emelt szövetségkötés ellenére az új szocialista rezsimek továbbra is elüldözik a lakosságot a megnyitni kívánt területekről, az új bányák ellen szerveződő helyi mozgalmakra pedig sok esetben maguk is erőszakkal csapnak le. Az (elsősorban városi) szegényeket célzó redistribúciónak tehát az extraktív iparon alapuló külgazdasági beágyazódás és a vidéki népesség és vidéki erőforrások kizsákmányolása a feltétele.

Másfelől, írja Gago, az állami redistribúció a konzumerizmus és finanszírozás behatolását szolgálja egy olyan informális gazdaságba, amit korábban az 1990-es és 2000-es évek válságai során a gazdasági válság által magukra hagyott tömegek hoztak létre a saját túlélésük érdekében, külső állami és finanszírozási források felhasználása nélkül. Az 1990-es és 2000-es években a városokba menekülő szegények ekkorra az informális infrastruktúrák és gazdasági hálózatok komplex rendszereit szervezték meg. Az állami segélyek ezekbe a rendszerekbe nyitnak utat a globális felhalmozás formális csatornáin számára. A segélyek célja expliciten az, hogy növeljék a szegények fogyasztását – a statisztikák igazolják is ennek az erőfeszítésnek a sikerességét, ami a jelen körülmények között a kapitalista termékek piacát bővíti, többek közt az import növelése árán. A segélyek igénybe vételéhez kötelező bankszámlát nyitni, a rendszeresen folyósított segély-összegek pedig az állam által is támogatott mikrohitel piacát hozzák létre (ugyanazon bankok számára, akiken keresztül az állam a segélyeket folyósítja). Ez a folyamat elvonja az informális gazdaság szereplőit

a korábbi pénzügyi válságok idején létrehozott közösségi pénzügyi megoldásoktól, és a pénzügyi felelősség mesterségesen individualizált formáin keresztül visszaintegrálja őket a globális pénzügyi felhalmozás folyamataiba.

Harmadrészt az új szocialista rezsimek sokban építenek a válságok idején kiépült informális gazdasági struktúrák integrációjára. A szövetségi vagy „társadalmi gazdaság” támogatása, a (hagyományos) közösségi szerveződés integrációja a politikai struktúrába kiemelt célként szerepel a szocialista kormányok programjaiban. A baloldali kormányzatok és a közösségi gazdasági formák közti viszony komplex és ellentmondásos. Míg e formák terjesztésében és formalizálásában a kormányzatok sikereket érnek el, ezek a kapcsolatok gyakran az adminisztratív és gazdasági terhek kihelyezésére szolgálnak, illetve a közösségi gazdasági struktúrák visszaintegrációját végzik el a tőkés piaci és pénzügyi rendszerbe. Gago további kritikája, hogy a társadalmi gazdaság támogatásáról szóló kormányzati programok nem veszik figyelembe az informális gazdaság migráción alapuló részét, miközben a nemzetgazdasági folyamatok szempontjából támaszkodnak rá. A redisztributív politikában megtestesülő ellentmondások számát tovább növeli, hogy a baloldali kormányok a munkanélküliség problémáját a fordista ipar összeomlása után állandó állapotként ismerik el, ami a redisztribúció, azaz az extraktív iparból származó járadékok szükségességét feltételezi.

Az új baloldali rezsimek politikai narratívájuk szerint a külföldi tőke és a helyi diktatúrák szövetségében végrehajtott neoliberalizáció korszaka után a nép érdekét szolgáló, szuverén és intervencionista baloldali kormányzás korszakát hozták el. A rezsimek működését elemezve Gago azt hangsúlyozza, hogy ezekben a programokban két igen fontos elem láthatatlan marad. Az egyik a járadékból történő redisztribúcióval járó kényszerek, azaz (az állam által kevésbé ellenőrizhető) világgazdasági integráció feltételei. A másik az a kiterjedt népi informális gazdaság és az ezen alapuló mozgalmak, amelyeknek az eredményeit ezek a rezsimek úgy integrálják és teszik újra a formális gazdaságban zajló felhalmozás részévé, hogy közben a politikai diskurzus szintjén a közösségi népi ágenciát a fejlesztő állam ágenciájával helyettesítik be (Gago gyakran használt kifejezésével: miközben integrálják és felhasználják a népi aktivitás teremtő erejét, egyúttal átnevezik azt az állam tevékenységévé). Ez a probléma a harmadik témához, a populizmus kérdéséhez vezet át. Az állam valós működését ezeknek az ellentmondásoknak a szempontjából Gago úgy írja le, hogy miközben a rezsimek hivatalos programjuk szerint a baloldali fejlesztő állam szuverenitását állítják helyre, az ezzel ellentétes valós folyamatokhoz való viszonyuk szempontjából egyfajta „második valóság” (193) folyamatos menedzselésére kényszerülnek. Hely híján Gago erre vonatkozó példái közül csak az informális gazdaságról szóló részben sorolok fel párat. A könyv ezen része kiemelkedően inspiratív olvasmány mindenki számára, aki a félperifériás posztneoliberális rezsimek fejlesztő programjai és gazdasági mozgásterének közti viszonyról gondolkodik.

INFORMÁLIS GAZDASÁG ÉS „ALULRÓL JÖVŐ” NEOLIBERALIZMUS

A könyv címadó kifejezése, az „alulról jövő” neoliberalizmus Gago Buenos Aires környékén végzett terepmunkájából származik, amely során Latin-Amerika legnagyobb illegális piacát, a La Saladát, illetve a hozzá kapcsoló informális városi gazdaságot és migrációt kutatta. Az „alulról jövő” neoliberalizmus arra a sokrétű kapcsolatrendszerre utal, amely révén a korábbi évtizedek válságai során létrejött közösségi gazdasági hálózatok beépülnek az új fejlesztő rezsimiek által menedzselte világgazdasági integrációba. Gago a neoliberalizmus fogalma körül zajló elméleti viták hagyományából érkezve ezt az integrációt a neoliberalizmus egy válfajaként közelíti meg. Elemzése azonban akkor is érdekes, ha nem annyira a neoliberalizmus analitikus fogalmának csiszolása, hanem általában a globális kapitalizmus történeti alakulása érdekel bennünket.

A La Salada piac Buenos Aires külterületén helyezkedik el, több mint húsz hektáros területen (a hivatalos térképeken nem jelenik meg, a *Google Earth*-ön azonban a napi szükséglet szerint felhalmozott árutömeg is nyomon követhető). Az eredetileg bolíviai migránsok által alapított piac mai jelentőségét (a világ nagy régiós piaci egyike) a 2001-es válság idején nyerte el. Bár minden árufajta megtalálható rajta, növekedésének alapját a textilipar adja, pontosabban a globális textilipar vertikális újraszervezése folytán kialakuló helyi illegális műhelyek termékei. Ezekben a műhelyekben egyszerre készülnek globális és argentin márkák termékei, ezek változatos utánpótlói és egyszerű közösségi használatra szánt termékek.

Az illegális műhelyek elszaporodása a textilipar globális átalakulásával függ össze, ami a termelésnek a munkaerő költségének leszállítását szolgáló kihelyezését és a profitnak a globális értékláncok csúcán való centralizációját célozza. Argentínában az 1980-as években a kedvezőtlen konvertibilitás miatt a textilipar összeomlott; az 1990-es években a peso-dollár konvertibilitás idején ezt import pótolta. A 2001-es pénzügyi összeomlás azonban a textilipar újabb fellendülését hozta, ahol a termelést kis családi műhelyekbe szervezték ki, amelyek elsősorban bolíviai bevándorlókat foglalkoztattak illegálisan. Az új, illegális termelés megszervezésében fontos szerepet játszottak az 1990-es évek során bevándorolt koreai kisvállalkozók, akik az első műhelyeket megszervezték. A 2010-es évekbe a műhelyek tulajdonosai elsősorban bolíviai vállalkozók, akik a közösségi kapcsolatokat váltják a munkaszervezésben felhasznált tőkévé. Gago megfigyelései szerint a piacon és a piac körüli termelésben egyre inkább jelen van kínai tőke is, összességében azonban még mindig elsősorban regionális piacként funkcionál. A piac körüli hálózatokban az itt megtermelt áruk kereskedelméről és árazásáról komplex alkudozás folyik, ami nem feltétlenül követi a globális piac logikáját (pl. a globális luxusmárkák és márkahamisítás helyi

informális piaca esetében). 2009-re a heti két napon működő La Salada forgalma elérte Argentína bevásárlóközpontjainak évi összesített forgalmát.

A La Salada körüli informális gazdaság egyik fő aspektusaként Gago a közösségi kapcsolatok felhasználását emeli ki. A közösségi kapcsolatok itt nemcsak a bolíviai migránsok rokonságon vagy közös földrajzi származáson alapuló kapcsolatait jelentik, hanem egy folyton átalakuló, ellentmondásos társadalmi viszonyt, amelyen keresztül a tőkés gazdaságból kiszoruló csoportok új gazdasági viszonyokat hoznak létre, és úgy kapcsolódnak be a tőkés gazdaság átalakuló formáiba, hogy ezeket közben a közösségi kapcsolatok logikája szerint is igyekeznek működtetni. A Bolíviából érkező illegális munka-migráció nagy része Andok-béli őslakos közösségekből érkezik. A közösségi kapcsolatok felhasználása az illegális textilműhelyek bolíviai tulajdonosai által egyrészt abban áll, hogy a rokonsági és származási kapcsolatokat és a közös viselkedésbeli, nyelvi, tudásbeli elemeket használják fel a munkaerő toborzásában. Az így felhasználható közös tudás egyik fő eleme, hogy a bolíviai őslakosok minden tagja, a férfiak is értenek a textilmunkához, azaz a munkaformát és munkaszervezés magas fokú ismeretével érkeznek a bentlakásos műhelyekbe. A bolíviai vállalkozók és munkások közötti származásbeli és gyakran rokonsági kötelék egyfajta garanciaként is működik mindkét fél számára az informális szerződések betartására. A már a műhelyekben dolgozó munkások hazaútjait a vállalkozók igyekeznek új toborzó kampányokra felhasználni, amihez a munkások gyakran hozzájárulnak, amikor saját sike-reiket igyekeznek bemutatni otthon. A vállalkozók a munkások számára egész életvilágot építenek ki Buenos Aires informális negyedeiben – a bentlakásos műhelyek alvóhelyeit a munkások tőlük bérlik, gyakran a tőlük felvett hitelekbeől; a műhelyekben szóló rádióadók, amelyeket ugyanezek a vállalkozók működtetnek, az ő tulajdonukban álló éjszakai klubokat és utazási társaságokat reklámozzák a munkásoknak, és a hazautalandó pénz kezelésére is ők kínálnak megoldásokat. A műhelyek köré épülő másodlagos gazdaság – mosodák, üzletek, építkezési vállalkozások, illegális klinikák, temetkezés – ugyanezen vállalkozások további köreit teszik ki.

A vállalkozók és munkások közti viszony egyenlőtlen és ellentmondásos. A gyakran rokonként toborzott munkásoknak a vállalkozók eleinte jó fizetést és ingyen koszt-kvartélyt ígérnek – azt már csak érkezéskor teszik hozzá, hogy az utazáshoz nyújtott előleget drága hitelként nyújtották, és így az első időszakban a fizetést elnyeli a hitel törlesztése. Az, hogy az újonnan érkezők se pénzzel, se legális tartózkodási engedéllyel, se helyi kapcsolatokkal nem rendelkeznek, és hogy későbbi integrációjuk a vállalkozók saját hálózatai által előkészített csatornában történik, állandósítja azt az egyenlőtlen viszonyt, ami a migráns munkaerő árát alacsonyan tartja. A vállalkozók kifelé egy etnikai kisebbség képviselőiként és védelmezőiként nyilvánulnak meg, gyakran valódi segítséget nyújtva klienseik adminisztratív ügyeiben. Az általuk működtetett zárt rendszer ugyanakkor fenntartja és megerősíti

a „közösség” különbségét a helyi lakosoktól, és megőrzi őket a legkiszolgáltatottabb és legolcsóbb munkaerő szerepében. A bentlakásos szerződések és az ezekre nyújtott hitelek a vállalkozók számára helyben rögzítik az egyébként áramlásban levő munkaerőt. A munkaerő minden tagját így vagy úgy érintő függés miatt a visszaélések ellen tiltakozókat könnyű elhallgattatni. A „közösségi kapcsolatok” tehát a műhelyek tulajdonosai szempontjából olyan tőkeként működnek, amelyek lehetővé teszik a tranzakciós költségek minimalizálását a munkaerő toborzásában és a munkaszervezésben, segítik általuk ellenőrzött zárt fogyasztási és hitelezési rendszerek létrehozását e munkaerő számára, és állandósítják a bolíviai munkások bizonytalan és a helyiek által sztereotipizált státusának folytonos kiaknázását az alacsony bérek formájában.

Ez a viszony, amelyet Yann Moulier-Boutang „a társadalmi pozícióból szerzett járadék” fogalmával írt le (2006: 13), ugyanakkor nem kizárólag a bolíviai vállalkozók és az általuk foglalkoztatott bolíviai munkások között áll fenn: a bolíviai vállalkozók által elsajátított „közösségi” értéköbbit a globális textilipar létező hierarchiáinak szükséges elemeként működik, a műhelyek és a munkamigráció illegális státusának fenntartását pedig az argentin kormány garantálja. Míg a műhelyek és a körülöttük kiépülő informális városrészek ellen tiltakozó morális felháborodás gyakran él azzal a váddal, hogy a műhelyekben rabszolgamunka folyik, a hatósági megszólalások elismerik a műhelyek hozzájárulását az argentin textiliparhoz, és egy (később megtámadott) szövetségi bírósági ítéletben a műhelyeket „egyfajta szövetkezetként” ismerték el. A bolíviai rezsim oldalán az illegális migrációval kapcsolatos érdek (a munkanélküliség csökkentése és a hazautalt fizetések miatt) ugyancsak hozzájárul a migráns munkaerő bérét alacsonyan tartó körülmények fenntartásához.

A „közösségi kapcsolatok” effajta, a globális felhalmozási hierarchiákba illeszkedő felhasználása az, amit Gago „alulról jövő” neoliberalizmusnak nevez. Emellett ugyanakkor a La Salada és a műhelyek közti informális gazdaságot más logikák is működtetik. Egyrészt Gago hangsúlyozza, hogy maguk a munkások nem tekintenek magukra rabszolgákként: a vállalkozókhöz fűződő egyenlőtlen viszonyt egy időben kibomló befektetésként fogják fel, amely során a rossz évek után maguk is vállalkozóvá válhatnak. Másrészt ezeket a kapcsolatokat vertikálisan és horizontálisan is behálózzák a kölcsönös segítségnyújtás különböző rendszerei. A bentlakásos műhelyekhez általában ingyenes közösségi konyha tartozik. A hitelezés formái között nemcsak kizsákmányoló formákat találunk. Az egyik hitelezési forma, az *anticrético* azt feltételezi, hogy a beköltöző előre kifizeti a teljes évi bér három-négyszeresét, majd az év végén visszakapja az egész összeget, amit ez idő alatt az ingatlan tulajdonosa ingyen használhatott. Bár a felek közti viszony a körülményektől függően itt is egyenlőtlen lehet, és az informális szerződések teret hagynak a visszaéléseknek, ez a fajta hitelezési gyakorlat a „közösségi kapcsolatok” nem feltétlenül kizsákmányoló jellegét példázza. Végül, a felhalmozás formáit vizsgálva Gago azt állítja, hogy a La Salada körüli informális gazdaságban

tetten érhető a felhalmozási folyamat egyfajta folyamatos „eltérítése” a különböző családi, szomszédági vagy más közösségi csomópontok mentén. Egy-egy vállalkozás kiemelkedése helyett a felhalmozási csomópontok megsokasodását látjuk, ahol az adott csomópontban történő felhalmozás új csomópontokat generál, tipikusan informális kis- és középvállalkozások formájában. Ez a Gago által „fraktálszerű” (45) felhalmozásnak nevezett mintázat a népi informális gazdaságokról szóló vita közepébe vezet bennünket, azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy a kapitalista gazdaságba való bekapcsolódás közben a különböző közösségi gazdasági formák mennyiben érvényesítenek olyan saját logikákat, amelyek a közösség saját újratelmesítését szolgálják. Gago következtetése az, hogy az általa vizsgált szereplők egy egyenlőtlen, de a globális extrakció mellett a közösség gyarapodását is szolgáló, heterogén rendszert működtetnek: miközben a globális textilipar vertikális polarizációját is lehetővé teszik, az ebből származó felhalmozást folyamatosan újraosztják. Míg a redisztributív politikák kapcsán a segélyeket a fogyasztás és financializáció csatornáiként írta le, az informális gazdaság szempontjából hozzáteszi, hogy a számukra is elérhetővé váló segélyek és mikrohitel felhasználása nem egyénileg, hanem közösségesleg történik; a segélyeket az informális gazdaságban keringő források egyikévé alakítják.

Az informális gazdaság államhoz való viszonyát ugyanez a kettősség jellemzi. Míg a munkások illegális státusa az informális textilipar jövedelmezőségének (azaz létének) az alapja, az informális gazdaság körül kialakult informális negyedekben szerveződő mozgalmak politikai követeléseik gyakran sikerrel járnak. Míg az informális negyed, a *villa* legalizálása nem egyértelmű cél sem a benne lakók, sem a kormányzat részéről, a mindennapi alkuk során rengeteg egyezség születik a víz- vagy áramhasználatról, vagy éppen az önkormányzati testületben való részvételről. Gago hangsúlyozza, hogy a *villa* mozgalmi akár az állami adminisztráció szabályait is átírják – egy önkormányzati testületben való részvétel elnyerésekor nem képviselőt választottak, hanem a közösségi szerveződés modelljét követve visszahívható, rotációs rendszerben küldtek küldötteket az önkormányzatba. A helyzet kettősségét illusztrálja, hogy ugyanakkor az illegális lakónegyed így önkormányzati fizetéshez jutó képviselői ingyenes túlórában azt a munkát végezték el az önkormányzatnak, amit egyébként nem lett volna képes megcsinálni, és ami potenciálisan az önkormányzat hatalmát növeli az általa egyébként beláthatatlan *villa* fölött: térképeket készítettek a *villa* aktuális szerkezetéről. A *villa* saját gazdasági súlya folytán (a textilműhelyek miatt a legtöbb áramot fogyasztja a városban) az állami szervezet kikerülve is tárgyalt a szolgáltatókkal olyan megállapodásokról, amelyek elismerik az áramlopás bizonyos formáit a konstrukció részeként.

A *villa* kultúrája kapcsán Gago kiemeli a fesztiválok jelentőségét. A fesztivál egyszerre szabadidős és vallási esemény, az illegális migráción alapuló informális gazdaság kontextusában azonban ennél sokkal több. Egyrészt munkavállalói engedély hiányában

a migránsok a határátkeléseket azzal indokolják, hogy valamelyik vallási fesztiválra igyekeznek. A fesztiválokat a vállalkozók támogatják anyagilag – mind Bolíviában, ahol ezek az események a hazatérő migránsok öngazolásának és az új munkaerő toborzásának a helyszínei, mind Buenos Airesben, ahol a fesztiválok az öröm, a fogyasztás és a közösségiség első számú eseményének számítanak, valamint azon ritka alkalmaknak, amikor az egyébként rejtőzködő migráns munkaerő tömegesen megjelenik a nyilvános térben. Érthető, hogy a vállalkozók igényt tartanak ezeknek az eseményeknek a kontrolljára. Ugyanakkor a fesztiválok jelentősége Gago szerint túlmutat a kereskedelmi fesztivál-jellegén. A vallásos és kulturális aspektus a „közösségi kapcsolatok” komplex rendszerével együtt alakul; a fesztiválok az értékek, hiedelmek, aspirációk, félelmek nyilvános megfogalmazásai is. A migráció fájdalmai vagy az egyéni és közösségi ágencia ünneplése mellett Gago olyan finom változásokat is leír, mint például a „Chinaman” megjelenése a vallásos szimbólumok között, az újonnan megjelent kínai tőke pozíciójára reflektálva (199). Végül, a fesztiválok mint a nyilvános jelenlét egyetlen módja erős politikai töltettel is bírnak és gyakran politikai eszközként is működnek. A fesztiválokkal kapcsolatos gyakorlat a 2001-es mozgalmi szerveződésekben erős szerepet játszott, és a 2010-es évek városi jogokkal kapcsolatos mozgalmában is alapvető szerepe van.

POPULIZMUS VS. NÉPI ÁGENCIA

Az új baloldali rezsim és az informális gazdaság viszonya kapcsán Gago egy olyan helyzetet ír le, ahol a kormányzat a neoliberalizmus mint külső kényszer felszámolását ígéri egy redistribúción alapuló baloldali állami fejlesztési programmal, a rezsim valósága azonban egyszerre áll e program legitimációs hatásából és a program diskurzív ernyője mögött menedzselte „második valóságból”. A rezsim a gyakorlatban továbbra is megfelelni kényszerül a világgazdasági beágyazottságából fakadó nyomásoknak, a redistribúciót a kapitalista fogyasztói és pénzügyi piacokba való integráció eszközeként működteti, a saját politikai sikere alapját is képező óriási népi informális gazdasággal és közösségi-politikai szerveződéssel szemben pedig az inklúzió irányába tett gesztusai ellenére tehetetlen és alulinformált marad, miközben gazdasági egyensúlyának fenntartásában továbbra is támaszkodik rá. E szituáció elemzésének elkerülhetetlenül vannak politikaelméleti következményei. Gago a könyv elméleti részeiben elsősorban az általa követett hagyományokra vonatkozó tanulságokkal foglalkozik – elsősorban a Foucault és Deleuze nevével fémjelzett posztmodern politika- és államelméletekkel, illetve ezek laclauianus alkalmazásaival.

A könyv elméleti erőfeszítése bizonyos értelemben úgy írható le, mint ami arra irányul, hogy azt a fajta népi, informális ágenciát, aminek a tevékenységét és infrastruktúráit

empirikusan elemzi, megragadja egy eurocentrikus posztmodern politikaelmélet nyelvén. E nyelv relevanciáját Gago számára elsősorban az olasz operaizmus Antonio Negri „sokaság”-fogalmával fémjelzett posztmodern változata és az új latin-amerikai mozgalmak népi önrendelkezését teoretizáló latin-amerikai hagyomány közti kapcsolat adja (Santos 2001; Linera 2006; Zibechi 2007; Rivera Cusicanqui 2010; Aguilar 2014; vö. Holloway 2014). Ebből a szempontból a könyv radikális lépéseket tesz, az általa használt elméletekhez képest új társadalmi-politikai ontológiát vezet be. A kormányzás és reprezentáció nyelvével szemben az olasz operaisták értelmében vett munkaerő mint a kapitalista viszonyt megelőző teremtő erő (*potencia*, pl. Negri 1993), a „vitalista pragmatizmus” vagy a Spinoza-féle „conatus” (az önmaga fejlődését szolgáló spontán szervezet) mint stratégiai racionalitás (6; lásd Bové 2009) fogalmait helyezi szembe. A La Salada körüli gazdaság heterogén jellege ugyancsak elméleti tétté válik a könyvben, amit Gago a latin-amerikai irodalomban hagyománnyal rendelkező „barokk gazdaság” fogalmával ragad meg. A „barokk” itt a posztfordista és hagyományos szerveződési formáknak az evolucionista modernizáció-elmélet számára össze nem egyeztethető elegyére vonatkozik (Linera 2012; Echeverría 2001). A populizmus fogalmát és az általa feltételezett szuverenitás fogalmát a könyv ugyanebben a perspektívában kritizálja.

A posztmodern politikaelméletben kevésbé érdekelt olvasó számára ez a fajta elméleti erőfeszítés sokszor feleslegesnek tűnhet – a Gago által ontológiai tétként kezelt problémák nagy része fel sem merülne egy olyan kritikai politikai gazdaságtani vagy antropológiai megközelítésben, ahol a kormányzati program és a valós gazdasági folyamatok közti különbség vagy a „modern” és „hagyományos” társadalomszerveződési módok artikulációja a kapitalizmus fejlődése során magától értetődő. Ezzel együtt úgy gondolom, hogy a könyv populizmusra vonatkozó kritikája erős hozzászólás – a Gago által preferált politikaelmélet körén kívül is – a kritika empirikus alapjának köszönhetően.

Mint Gago írja, az új baloldali rezsimek politikai narratívája a felülről/kívülről vezérelt neoliberalizmus évtizedei után a politikához és az aktív állami beavatkozáshoz való visszatérést propagálja. A piac (neoliberalizmus) és az állam (az új baloldali rezsimek intervencionista állama) ellentéte itt egy olyan ellentétként szerepel, ami elvileg a politikai paletta teljes jobb-bal spektrumát lefedi. E pólusokra hivatkozva a megelőző neoliberais rezsimekkel és a neoliberalizmussal mint külső fenyegetéssel való szembeszegülés a baloldali intervencionizmus fő legitimációs forrásaként szolgál. Ugyanakkor, hangsúlyozza Gago, az új baloldali rezsimek nem ágyazzák ki a helyi gazdaságot a kapitalista világgazdaság válság utáni folyamataiból. Valós politikájukban e folyamatok ellentmondásos következményeinek (Gago szavával: az állam „második valóságának”) a menedzselését végzik, úgy, hogy közben igyekeznek fenntartani a rezsimek baloldali politikai legitimációját. Gago egyik fő állítása, hogy a „második valóság” menedzselésének ellentmondásai és a baloldali

populista politika legitimációjának fenntartása között funkcionális kapcsolat van. Egyfelől az extraktív ipar járadékából fenntartott redisztributív politikák fenntartják a külső piacoktól való függést, a fogyasztás és finanszírozás csatornáiként működnek és a helyi lakosság további kitelepítését feltételezik. Másfelől az extraktív iparon és redisztribúción alapuló politikai rezsim fenntartásának elengedhetetlen eleme az a politikai legitimáció, amit a redisztribúció progresszív csatornázása jelent: ki kritizálhatja a baloldali kormányt azért, mert az állami jövedelemből a szegényeket segíti?

A világgazdasági integráció e baloldali posztneoliberális csomagjának másik fő eleme a népi mozgalmakhoz és népi informális gazdasághoz való viszony. Az informális gazdaság és az ennek struktúráin alapuló mozgalmak történetének elemzésekor Gago nagy hangsúlyt fektet arra az állításra, hogy az ezredforduló válságai során mind a népi mozgalmak (az argentin piqueterók mozgalma, a bolíviai cochabambai vízháború, a városi politikában maguknak helyet kérő szomszédági szervezetek stb.), mind az ezek szervezeti és anyagi alapját biztosító informális gazdasági formák (a közösségi konyhától a szolidáris alternatív pénzügyi eszközökön keresztül az informális külvárosi negyedek masszív közösségi és anyagi infrastruktúráiig) megelőzték a baloldali kormányok politikai sikereit és a „társadalmi gazdaság” intézményesítésére tett kísérleteit. Az a politikai narratíva, ami szerint a piac uralmát kiterjesztő neoliberalizmust a baloldali állami intervencionizmus győzelme állítja meg, eltakarja azoknak a népi mozgalmaknak a valóságát, amelyek sikere hozzájárult a baloldali kormányok megalakulásához. Emellett láthatatlanná teszi azt a folyamatot is, amely során a népi informális gazdaság a válság következményeit elnyelte, a válsággal szemben a túlélés és közösségi politika új struktúráit építette ki, az új szocialista rezsim idején pedig egyszerre működött a rezsim legitimációját támogató, abba integrálódó „társadalmi gazdasággént”, a rezsim világgazdasági beágyazottságának költségeit elnyelő, az ahhoz szükséges egyenlőtlen viszonyokat fenntartó struktúráként, illetve a rezsimmel és a kapitalista piaccal szemben továbbra is autonóm logikákat őrző közösségi gazdasággént. A rezsim politikai és gazdasági alapjához nagyban hozzájáruló népi ágencia ilyenfajta letagadása Gago szerint ugyancsak a rezsim fenntartásának funkcionális eleme: a népi politika redukciója a baloldali populizmus reprezentatív struktúráinak a támogatására, illetve a népi gazdaság redukciója az állami redisztribúció felé megfogalmazott szükségletek tartományára lehetővé teszi, hogy a baloldali kormányzat a politikai és gazdasági élet forrásaként pozicionálja magát, miközben a valós folyamatok szintjén továbbra is támaszkodik a népi ágencia által megtermelt erőforrásokra.

Hogy az informális gazdaságról szóló fejezet tanulságait a populizmussal kapcsolatos politikaelméleti gondolkodás szókincsére fordítsa, Gago Partha Chatterjee indiai politológus-antropológus gondolatmenetéhez kapcsolódik, ami a „civil társadalom” fogalmával a „kormányzottak politikája” fogalmát állítja szembe (Chatterjee 2004). Chatterjee

a „kormányzottak politikáját”, Foucault neoliberais kormányzsról való eszmeftuttatását követve, azokra a társadalmi csoportokra alkalmazza, akik nem férnek hozzá az állampolgári érdekérvényesítésnek a „civil társadalom” fogalma által egyenlőnek és szabadnak feltételezett formáihoz, viszont mindennapi életükben folyamatosan szembesülnek a neoliberalis kormányzás eszközeivel és hatásaival. India szegény és őslakos csoportjai esetében, mondja, a „civil társadalom” fogalma egyrészt azért nem alkalmazható, mert ezek a csoportok nem mindig rendelkeznek a nemzetállami intézményrendszerhez való hozzáféréssel (nem léphetnek fel ennek „civil” alanyaiként), másfelől pedig az állam sem kezeli őket teljes jogú állampolgárokként. Ez a helyzet különösen gyakori olyan régiókban, ahol a globális felhalmozás költségei nagyobb arányban csapódnak le, és a helyi társadalom fragmentációja erősebb annál, mint amit az állampolgárság és civil társadalom eurocentrikus elméletei feltételeznek. A „kormányzottak politikája” ezeknek a csoportoknak az ágenciáját igyekszik megragadni, ami annak ellenére, hogy nem a „civil társadalom” fogalma által szokványosan jelölt formákban jelentkezik, masszív és megkerülhetetlen eleme a közösségek és az állam, valamint az állam által képviselt gazdasági érdekek közti viszonyoknak. Saját informalitással kapcsolatos kutatása alapján Gago Chatterjee fogalmának egy aktív értelmezését kívánja adni, ahol a „kormányzottak politikája” nem csak az ellenállás és érdekérvényesítés rejtett csatornáit jelenti, hanem a társadalmi reprodukció teljes körére kiterjedő „potenciát”, amely egyszerre képes kitermelni a népi gazdaság változó formáit és a politikai érdekérvényesítés ezeken alapuló módjait.

A populizmus politikája és elmélete, írja Gago, azt a trükköt hajlja végre, hogy a népi ágenciának ezt a teremtő erejét behelyettesíti az állam, a kormányzat és a reprezentatív politika ágenciájával. Ernesto Laclau (2005) klasszikus megfogalmazásában a populizmus azt teszi lehetővé, hogy a társadalmi törekvések sokféleségét egyetlen szimbolikus nevező alá lehessen hozni. A populista politikában az egyébként heterogén és ellentmondásos népi küzdelmek az állami autoritás szintjére projektálva egyesülhetnek egyetlen (populista) identitásban. A posztmodern reprezentáció- és subjektiváció-elmélet (elsősorban Lacan, pl. 1966) alapján Laclau ezt a fajta behelyettesítést szükségszerűnek tartja, azt a feltételezést követve, hogy az identitás, a reprezentáció nem más, mint a valós tartományának mesterséges leegyszerűsítése és e leegyszerűsítés eltagadása. A politika területére lefordítva: a populizmus a társadalom heterogén, ellentmondásos tartományát teszi reprezentálhatóvá egyetlen identitásként azáltal, hogy e társadalom valós küzdelmeit szimbolikusan az állami autoritás szintjére projektálja. Eszerint a logika szerint, mondja Gago, a népi ágenciának ahhoz, hogy politikaivá válhasson, az állami autoritás szintjén értelmezhető módon kell kifejeznie magát – egyúttal alárendelve magát annak a mesterséges megfordításnak (és hatalomfosztásnak), ami a nép oldalán keletkező teremtő erőt

az állami hatalom felé megfogalmazott szükségletek és az állami hatalmat a nép fölé állító képviselői logika nyelvére fordítja le.

Azt, hogy a populizmus Laclau-féle felfogása kizárólag a nemzetállami reprezentáció szintjén tudja értelmezni a politikát, Gago egyrészt a Laclau által követett reprezentáció-elmélet szimbolikus formalizmusával magyarázza. Másrészt azzal, hogy Laclau empirikus inspirációját a perónista rezsim és annak vertikális osztálykoalíciói jelentették, amelyek valóban a társadalom különböző blokkjaiból származó követelések kormányzati kiegyensúlyozásának a kérdését helyezték a középpontba. Végül, Carl Schmitt nyomdokain Laclau a nemzetállami, formális politika szintjét látja a társadalmi antagonizmusok kiemelt terepének. Ez a megközelítés ugyanakkor, mondja Gago, nem tudja kezelni sem a világgazdasági beágyazódásból származó kényszerek tartományát, sem a nemzeti politikai infrastruktúra közvetítésén kívül működő népi ágencia kérdését. Ezzel szemben Gago politikaelméleti javaslatai arra vonatkoznak, hogy a „politika=nemzetállam=reprezentáció” egyenlőségi lánc kereteit felbontva elgondolhatóvá tegyék a népi ágencia gazdasági és politikai erejét. A politika mint szándék és stratégia fogalmára vonatkozóan külön hangsúlyozza, hogy a kölcsönös meghatározottságokra, heterogén közösségi logikákra alapuló népi stratégiák, bár összeadódva makroszinten is jelentős tényezővé válnak, nem gondolhatók el a centralizált hatalom szintjén megszülető politikai programok logikája szerint. Erre a fajta politikai intencionalitásra a Spinoza-féle „conatus” fogalmát javasolja: a semmilyen azt megelőző szimbolikus rend által nem kormányzott, saját sokféleségének logikáit követő, megosztott rendszerfolyamatok „stratégiáját”.

Azon megközelítések számára, amelyek a globális kapitalizmus környezetében a politikát nem a nemzetállamok képviselői rendszerével azonosítják, Gago ezen erőfeszítése arra, hogy áttörje a reprezentativitás logikáján alapuló politikaelmélet kereteit, talán kevésbé izgalmas. A latin-amerikai baloldali populista rezsimokról adott elemzése azonban a populista ideológia és materiális folyamatok viszonyának tekintetében tovább megy ennél az elméleti kritikánál: azt mutatja be, hogy a populizmus népi ágenciát állami ágenciával behelyettesítő szimbolikus logikája hogyan működik az adott rezsimok valós menedzsmentjének az eszközeként egy olyan környezetben, ahol e rezsimoknak egyszerre kell megfelelniük a világgazdasági beágyazottság kényszereinek és a politikai legitimitáció követelményeinek.

Gago 2014-es helyzetképe mára sok szempontból elavult: a 2000-es évek baloldali hullámát lehetővé tevő világgazdasági feltételek a 2010-es évek közepére megváltoztak. Az olaj- és nyersanyagárak zuhanása és a nemzeti valuták elértéktelenedése gazdasági és politikai válságok sorozatát indították el a szocialista rezsimokban. A régiót a globális válság mai szakaszában a jobboldali rezsimok előretörése és magas fokú társadalmi feszültségek jellemzik. A kelet-európai olvasó számára a könyv ennek ellenére a jelenben is értékes

tanulásokkal szolgál. Egyrészt megerősíti és kitágítja azt a társadalomtudományi eszközrendszerrel, amivel a kapitalista válságok idején kiterjedő informális gazdasági-társadalmi szerveződések a világunk releváns és aktív részeként gondolhatjuk el, túl a modernizációs fejlődés időszakos hibáiként számon tartott formákon. Ez a perspektíva a második gazdaság, migráció, informális lakhatás, szolidáris gazdaság fogalmait is új fénybe helyezheti egy olyan időszakban, amikor ezek új formái ismét meghatározóvá válnak a kortárs globális válság kelet-európai térfelén. Másrészt Gago érvelése érdekes párhuzamokkal szolgálhat a kelet-európai posztneoliberális rezsimek értelmezéséhez. Míg nálunk a neoliberális korszakkal szembeforduló új nemzetállami rezsimek inkább nemzeti konzervatív, mintsem baloldali populista programokat hirdetnek meg, a nemzetállami politika szintjén megfogalmazott programok és a világ gazdasági beágyazottság kényszerei között mozgó valós folyamatok viszonyára nézve Gago elemzése sok ponton inspirációval szolgálhat. Végül, Gago gondolatmenete a baloldali politika kortárs kelet-európai lehetőségeiről szóló viták számára is tanulsággal szolgál. Míg a kelet-európai vitákban a baloldali populizmus a baloldali politika egy még ki nem próbált útjaként merül fel (szemben az államszocialista diktatúrák és a liberális demokráciák modelljével), a vita tájékoztatósi pontjai pedig elsősorban a volt nyugat-európai szociáldemokrata rendszerek és a jóléti állam skandináv modellje, illetve a baloldali populizmus új nyugat- és dél-európai modelljei és elméletei, Gago elemzése a kelet-európaihoz hasonló félperifériás körülmények között mutat rá létező baloldali populista rezsimek korlátaira és ellentmondásaira.

A jelenlegi globális válság komparatív vizsgálata és megértése szempontjából Gago könyvét az általa alkalmazott elméleti keret korlátai ellenére az utóbbi évek egyik leginkább kreatív és termékeny hozzájárulásának látom ahhoz, hogy a kortárs társadalmi-politikai folyamatokat a szuverén nemzetállami politika és fordista termelés eurocentrikus koncepcióin, valamint a globális tőke és helyi kormányzat szövetségeként felfogott neoliberalizmus fogalmán túl értelmezni tudjuk. Gago populizmusról nyújtott empirikus és elméleti kritikája egyúttal ahhoz a tágabb vitához kínál szempontokat, amely az állam, illetve a népi, informális gazdaságok lehetséges szerepéről szól a jelenlegi globális válságra adott antikapitalista válaszokban. Míg az észak-amerikai, nyugat- és dél-európai vitákban ma a *commons*, szolidáris gazdaság, municipalizmus és „partner-állam” (Dacheux és Goujon 2011; Kostakis és Bauwens 2014; Kaulfluss 2018) mint lehetséges baloldali alternatíváról szóló normatív elképzelések kapnak egyre nagyobb figyelmet, Gago könyve a latin-amerikai baloldali populizmus és a népi informális gazdaság konkrét kapcsolattörténetének elemzése révén teremt heurisztikus eszközöket és empirikus alapot a vitához.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Aguilar, Raquel Gutiérrez (2014): *Rhythms of the Pachakuti: Indigenous uprising and state power in Bolivia*. Duke University Press.
- Chatterjee, Partha (2004): *The politics of the governed: reflections on popular politics in most of the world*. Columbia University Press.
- Dacheux, Eric – Goujon, Daniel (2011): The solidarity economy: an alternative development strategy? In: *International Social Science Journal*, Vol. 62., No. 203-204.: 205–215.
- Echeverría, Bolívar (2002): *La modernidad de lo barroco*. Ediciones Era.
- Holloway, John (2014): *Change the world without taking power: The meaning of revolution today*. Lulu Press.
- Kaulfluss, Robert (2018): The Preston model and the modern politics of municipal socialism. In: *Resilience*, 2018. július 18. Interneten: <https://www.resilience.org/stories/2018-06-15/the-preston-model-and-the-modern-politics-of-municipal-socialism/>. (Letöltve: 2018.08.04.)
- Kostakis, Vasilis – Bauwens, Michel (2014): *Network society and future scenarios for a collaborative economy*. Springer.
- Lacan, Jacques (1966): *Écrits*. Persée.
- Laclau, Ernesto (2005): *On populist reason*. Verso.
- Linera, Álvaro García (2006): Crisis del Estado y poder popular. In: *New Left Review*, No. 37.: 66–77.
- Linera, Alvaro García (2012): *Geopolítica de la Amazonía: Poder hacendal-patrimonial y acumulación capitalista*. Vicepresidencia del Estado, Presidencia de la Asamblea Legislativa Plurinacional.
- Moulier-Boutang, Yann (2006): *De la esclavitud al trabajo asalariado*. Vol. 45. Ediciones Akal.
- Negri, Antonio (1993): *La anomalía salvaje: ensayo sobre poder y potencia en Baruch Spinoza*. No. 74. Anthropos Editorial.
- Rivera Cusicanqui, Silvia (2010): *Ch'ixinakax utxiwa. Una reflexión sobre prácticas y discursos descolonizadores*. Tinta limon.
- Santos, Boaventura de Sousa (2001): Los nuevos movimientos sociales. In: *OSAL: Observatorio Social de América Latina*, 5: 177–188.
- Zibechi, Raúl (2007): *Dispersar el poder: los movimientos sociales como poderes antiestatales*. Ediciones Desde Abajo.